

רודולף הס: מנהל הפשע

אלכסנדר לאסיק

רודולף הס טבע חותם ברור בהיסטוריה יותר מכל מפקד אחר של מחנה ריכוז נאצי. האיש שהקים את מחנה אושוויץ ופיקד עליו מופיע כמעט בכל ספר העוסק בגורלם של יהודי אירופה בשנות מלחמת העולם השנייה. פסיכולוגים וסוציולוגים חקרו את אישיותו, והאוטוביוגרפיה שלו אף שימשה בסיס לרומן.¹ מי היה האיש הזה? איך יישב את אהבתו למשפחתו ואת חיבתו לבעלי חיים עם חלקו בהקמתו ובתפעולו של בית חרושת למוות, בית הקברות הגדול ביותר בעולם? היסטוריונים מוצאים עניין – ואף הכרח – בבחינת הגורמים שעיצבו את חייו של הס, אבל דווקא בדיקת העובדות בתוך הקשר חברתי-היסטורי רחב יותר היא שמאפשרת הערכה אובייקטיבית מדויקת של תפקידו של היחיד בהיסטוריה.

רודולף פרנץ פרדיננד הס² נולד ב-25 בנובמבר 1900 בֶּבְדֵן-בֶּדֶן שבדרום מערב גרמניה. אביו, פרנץ קסאוור הס, היה לבלר של סוחר מצליח, ואמו, פאולינה הס לבית שֶפֶק, היתה עקרת בית. רודולף היה בנם הבכור, והיו לו שתי אחיות. שש שנותיו הראשונות עברו עליו בֶּבְדֵן-בֶּדֶן, עיר פרובינציאלית קטנה שהתפרסמה בתור מרכז בריאות ונופש. בזכות עצמאותו הכלכלית של אביו עברו על רודולף שנות ילדותו בשלווה וברוחה יחסית. באוטוביוגרפיה שלו, שנכתבה 40 שנה לאחר מכן בבית כלא בפולין,³ תיאר הס בגעגועים רבים את ילדותו האידילית ואת סוסו שהיה לו בן לוויה נאמן.

הבית שגדל בו דמה לבתים אחרים של בני המעמד הבינוני בגרמניה, ובאווירתו התערבו יסודות לאומיים עם מידה של אדיקות קתולית קיצונית. בשנת 1906 או 1907 עקרה משפחת הס אל העיר הסמוכה מְנֵהִים; רודולף למד שם שנתיים אצל מורה פרטי ואחר כך החל ללמוד בבית-ספר יסודי. עם תום לימודיו היסודיים רשם אותו אביו לבית-ספר למדעי הרוח, מתוך תקווה שייעשה לכומר. זמן קצר לאחר מכן, ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, מת אביו של רודולף.

בשנים ההן שלפני המלחמה היתה אווירתה של גרמניה ספוגה זחיחות דעת לאומנית, שהגיעה לשיאה כשנכנסה גרמניה למלחמה. גם רודולף הצעיר נסחף ברוח הזאת, שכן, כפי שכתב לימים באוטוביוגרפיה שלו, הוא חונך להאמין בפולחן המסורת הצבאית האחידה. הס נטש את תכניותיו להיעשות כומר, ובשלהי יולי 1916 הפסיק את לימודיו בבית-הספר

¹ Robert Merle, *Death Is My Trade*, London, 1954

² בספרות המקצועית ובספרות היפה השם נכתב בשתי צורות: Höss ו-Hoss. הס עצמו היה חותם Ho.
³ כל הפרטים האישיים במאמר זה לוקטו מתוך המהדורה הפולנית של זיכרונות הס, *Autobiografia Rudolfa Hössa: komendanta obozu oświęcimskiego*, Warsaw, 1989 [הקומנדנט מאושוויץ מעיד: רשימותיו של רודולף פרדינאנד האס, צבי שגר (עורך), תל אביב 1978].

והתגייס לצבא. אף שהיה צעיר מדי לגיוס החובה, הצליח הס להצטרף לגדוד המילואים מספר 21 של הרגימנט השני של פרשי בֶּדֶן.

לאחר ארבעה שבועות של אימונים בגדוד הפרשים בברוכסל/בֶּדֶן סופחה יחידתו לקורפוס אסיה ויצאה להילחם לצד הארמיה השישית הטורקית. במהלך הקרבות נפצע הס שלוש פעמים וקיבל את אות צלב הברזל מדרגה שנייה. באביב של 1918, אף שעדיין היה צעיר מדי לשירות, מונה הס לפקד על יחידת פרשים משלו, וזמן קצר לאחר מכן קיבל את אות צלב הברזל מדרגה ראשונה. באותה שעה כבר הובסו למעשה גרמניה ובעלות בריתה במלחמה, והס חשש מפני הכלא וחזר לגרמניה בכוחות עצמו.

בשנות המלחמה מתה אמו של הס ובינו לבין שאר בני משפחתו נתגלעו חילוקי דעות מפני שסירב להיות לכומר. הוא התגייס לפרייקורפס, ל"קורפוס החופשי של פרוסיה המזרחית". הס השתתף בדיכוי מהומות בלטווייה ובהכנעת פועלים מתמרדים בחבל הרור בשנת 1920. זמן קצר לאחר מכן פוזר הפרייקורפס של רוסבך, שב והוקם במתכונת חדשה ונשלח לדכא התקוממות של פולנים אתניים שהתנגדו לתוואי הגבול שהציע חבר הלאומים בין גרמניה לפולין בשלזיה העילית. על מעלליו של הס בקרבות האלה הוענקו לו הצלב הבאלטי וצלב הנשר של שלזיה.⁴ בשנת 1922 פורק הפרייקורפס שוב, אבל מסורותיו הוסיפו להתקיים עוד זמן רב.⁵

בנובמבר של אותה שנה השתתף הס בכינוס של ותיקי הפרייקורפס של רוסבך במינכן, ושם ראה בפעם הראשונה את אדולף היטלר נואם. הרושם שהותיר בו היטלר היה גדול כל-כך, עד שקם והצטרף מיד למפלגה הנאצית. את מספרו הסידורי הנמוך במפלגה הנאצית – 3240 – המעיד על הצטרפותו בשלב מוקדם מאוד, נשא כמו אות כבוד. כשהצטרף הס למפלגה הנאצית ביטל את השתייכותו לכנסייה הרומית-קתולית.⁶

בינואר 1923 השתלטו צרפת ובלגיה על חבל הריין העילי בשל פיגורה של גרמניה בתשלומי הפיצויים. חוגים קיצוניים בגרמניה הגיבו במעשי חבלה. בראש חוליות החבלה האלה עמד אלברט ליאו שלֶגֶטֶר. הצרפתים עצרו בסופו של דבר את שלֶגֶטֶר בעקבות הלשנתו של איש הפרייקורפס לשעבר וולטר קְדוֹב. בנקמה על ההלשנה רצחו הס ושנים ממרעיו את קְדוֹב

⁴ מידע על מקום הימצאו של הס בזמנים שונים, על קידומו בדרגות ועל העיטורים שקיבל אפשר למצוא במסמכיו האישיים השמורים במוזאון הממלכתי אושוויץ. ראו: "מבחר מסמכי הס", ארכיון המוזאון הממלכתי אושוויץ, call no. D.Au.I-1/5-D.Au.I-1/19a. APMO, assorted Höss documents, call no. D.Au.I-1/5-D.Au.I-1/19a.

⁵ הס שימר את מסורת הפרייקורפס, בין היתר, בשמות הדרגות ובסמליהן.

⁶ כל חבר במפלגה הנאצית קיבל מספר סידורי לפי התאריך שבו התקבל וממנו היה אפשר ללמוד על הוותק שלו במפלגה. בכמה מקרים היה הוותק שיקול חשוב לצורך קידום. גם המפלגה הנאצית וגם הס"ס דרשו מן החבר החדש לבטל את חברותו בקהילתו הדתית, אף שצעד שכזה לא היה בגדר חובה. מרגע שחתם החבר החדש על ההצהרה המתאימה, נרשם ברישומים שהשתייכותו הדתית היא "gottgläubig", כלומר מאמין באל שאינו חבר כנסייה.

באחוזת שהיתה בבעלותו של מרטין בורמן, מי שנעשה לימים מזכירו של היטלר.⁷ נוסף על רצח קדוב, לא ידוע על מעורבות אחרת של הס בפלילים.

ב-25 במרס 1923 דן בית דין של המדינה להגנת הרפובליקה את הס לעשר שנות מאסר. מאחר שרצח קדוב נחשב לפשע פוליטי ולא לפשע רגיל, התיירו להס להחזיק בחברותו במפלגה, והוא אף זכה לתהילה של לוחם נאצי ותיק, Alte Gärd.⁸ בגלל מאסרו נבצר מהס להשתתף בהפיכת מינכן ב-9 בנובמבר 1923, ואפשר שהדבר הזה קבע במידה רבה את גורל הקריירה שלו במשטר הנאצי.⁹

באוטוביוגרפיה שלו הס מספר שהתנסותו בחיי הכלא סייעה לו לימים למלא את תפקידיו במחנות הריכוז. בשנת 1929 קיבל הס חנינה ויצא לחופשי לאחר שנשא מחצית מן העונש (חמש שנים). עם שחרורו בחר הס בחיי איכר ודחה את כל הצעותיהם של חבריו לשעבר, שהעריכו את נחישותו ואת מסירותו לרעיון הנאצי. הוא הוסיף לקיים קשר עם הנאצים על-ידי חברותו בארגון חקלאי המסונף למפלגה הנאצית. במסגרת פעילותו בקבוצה הזאת, "אגודות האַרטֶמַנים",¹⁰ פגש הס באשתו לעתיד, הדוויג הנזל, ונשא אותה לאישה ב-7 באוגוסט 1929.

ב-30 בינואר 1933 עלה היטלר לשלטון, ומיד החל לממש את חזון המדינה הנציונל-סוציאליסטית שלו. ב-23 במרס, לאחר השרפה ברייכסטג בחודש פברואר, הוקם סמוך למינכן מחנה הריכוז דכאו, וימים אחדים לאחר מכן הוקם עוד מחנה באוֹרְנֶיִבְפּוּרְג שליד ברלין. שתי מפלגות האופוזיציה העיקריות, המפלגה הקומוניסטית והמפלגה הסוציאל-דמוקרטית, הוצאו אל מחוץ לחוק. מנהיגי המפלגה הנאצית פנו אל כל הפעילים המסורים והאוהדים שעדיין לא קיבלו עליהם תפקיד במפלגה ובמנגנון המדינה, ששניהם היו נתונים בעת ההיא בהליכי טיהור בכל הדרגות.

בנסיבות האלה החליט הס לזנוח את עבודת האדמה ולשוב אל המדים שאהב. ב-20 בספטמבר 1933 ביקש להתקבל לשורות הס"ס הכללי, שהיה חלק מן הס"א, פלוגות הסער הנאציות. ביולי 1934 נעשה הס"ס גוף עצמאי, בעקבות תרומתו לדיכוי מה שכונה הפוטש של רֶם,¹¹ ועוד באותו חודש הופקד על כל מחנות הריכוז שהיו בתחום סמכותו של הס"א.

⁷ Jerzy Rawicz, *Dzień powszedni ludobójcy*, Warsaw, 1973, p. 30

⁸ בעגה הנאצית תיארו הביטויים Alte Kampf- ו-Alte Gärd את מי שהצטרפו למפלגה או לס"ס בשלב מוקדם.

⁹ משתתפי הפיכת מינכן תפסו לימים עמדות בכירות ברייך השלישי: הרמן גרינג; רודולף הס (Hess), סגנו של היטלר לענייני המפלגה; הנס פרנק; היינריך הימלר; וילהלם פריק; יוליוס שטרֶיִכֶר; וארנסט רֶם. כדי להנציח את המאורע הנהיגו הנאצים את "אות מסדר הדם" – אות ההצטיינות הגבוה ביותר ברייך השלישי.

¹⁰ קבוצה לאומית-פולקיסטית, שהדגישה את ההתיישבות במזרח על חשבון הפולנים ואת עבודת האדמה.

¹¹ הס"ס היה בנוי משלושה מבנים ארגוניים נפרדים. עד 1934 היה הס"ס הכללי בסיסו הרחב של הארגון, ואחר כך שימש בתפקידים פרה-צבאיים. ביולי 1934 הוקמו "גייסות מילואים" או "גייסות מיוחדים". מהם נולדו בשנת 1940 הוואפן-ס"ס וכוחות המשמר של הס"ס, ואלה היו לימים ליחידות גולגולת המת, יחידות של שומרים

מאז ואילך נאבק "המסדר השחור" לגבש לו בסיס כוח לא תלוי, שלימים זכה לכינוי מדינת ה"ס".

בראשית דרכו היה ה"ס חייל בגדוד 2 של רגימנט ה"ס מספר 3, וביוני 1934 הועבר לגדוד 10 ברגימנט 9 של ה"ס הכללי. המפנה בקריירה שלו חל כשחתם על חוזה מקצועי ל-12 שנים עם הארגון, ובאותו יום סופח לגדוד המשמר של ה"ס בדכאו, תחת פיקודו של מפקד המחנה תיאודור אֵיקה.¹² אֵיקה הוא שייסד את תקנון המשמעת שאומץ אחר כך במערכת המחנות כולה.

שבועות אחדים התאמן מפקד אושוויץ לעתיד במחנה דכאו, ואז הוצב למשימות שמירה ככל איש ה"ס מתחיל. שנה שלמה המתין עד שקודם בדרגה ב-1 במרס 1935, ואז הועבר למחלקה IIa¹³ ומונה לתפקיד בלוקפירר. נוסף על השלטת סדר ומשמעת השתתף ה"ס בענישת אסירים בעונשי מלקות – עונש שאֵיקה התיר את השימוש בו. לא הרבה ידוע על התנהגותו של ה"ס באותה תקופה,¹⁴ אבל דומה שהוא לא נבדל בהרבה מאנשי ה"ס אחרים, ושמו אף אינו זכור לאסירים שהיו כלואים בדכאו בימיו.

כמעט שלוש שנים עברו עד שקודם ה"ס שוב בדרגה. ב-1 באפריל 1936 הוא קודם לתפקיד קצין רישום, ה"ס רפורטפירר. בתפקידו החדש היה ה"ס ממונה על כל הבלוקפירר במחנה ושימש יד ימינו של מפקד המחנה.

בעקבות השינויים הפוליטיים ברייך השלישי חלו תמורות גם במחנות הריכוז של המדינה. מחנות קטנים הוחלפו בגדולים יותר ובהם עשרות אלפי אסירים. בשנת 1937 הוקמו שני מחנות גדולים – זקסנהאוזן ובוכנוולד – במקום כמה מחנות קטנים. מחנה דכאו יצא מן הכלל הזה והוסיף לפעול. ככל שהוסיף ה"ס להתרחב ולבסס את התשתית הכלכלית של עצמתו, הוא הרבה להסתמך על עבודת הכפייה של האסירים, והחל לראות בהם חומר גלם לפעילותו.¹⁵

השינויים הארגוניים במערכת מחנות הריכוז השפיעו גם על ה"ס, וב-1 באוגוסט 1938 הוא הוצב בזקסנהאוזן בתפקיד ה"ס רפורטפירר. ה"ס קנה לו ניסיון רב ועמדה בכירה די הצורך במחנה דכאו, ששימש בסיס הדרכה למינהל המחנות בשנות השלושים, ועכשיו השתמש

ואנשי מינהל של מחנות ריכוז. ל"ס הכללי ולוואפן-ה"ס היו מערכות דרגות נפרדות; הדרגות בוואפן-ה"ס הוכרו כדרגות מקבילות לדרגות הוורמכט.

¹² תיאודור אֵיקה נולד ב-17 באוקטובר 1892. כרטיס החברות שלו במפלגה הנאצית נשא את המספר 114901 ומספרו ב"ס היה 2921. אֵיקה הוא שהקים את מערכת מחנות הריכוז. תחילה שירת בתפקיד מפקד מחנות דכאו ואַסטרונגן, ואחר כך מונה להיות המפקח על מחנות הריכוז. ספר התקנות לאסירים שחיבר אֵיקה באַסטרונגן נשאר בתוקפו, בשינויים מעטים בלבד, עד סוף המלחמה. זמן קצר לפני פרוץ המלחמה מינה אותו הימלר להקים דיוויזיות חזית של ה"ס בדכאו, ובהן שומרים המשרתים במחנות הריכוז. הוא עצמו מונה להיות מפקדם. אֵיקה נהרג לא הרחק מחרקוב במרס 1943.

¹³ במבנה הארגוני של המחנות באותם ימים ציין הסימון IIa מחלקה הממונה על סדר ומשמעת. בשנת 1937 הוסב שמה ל"מחלקה III – ניהול המחנה".

¹⁴ על ימי שירותו בתפקיד בלוקפירר בדכאו אין לא דוח ולא עדות של אסירים לשעבר או אנשי סגל.

¹⁵ עם הזמן הוקמו כמה מפעלים עסקיים של ה"ס, ובהם מפעלי חימוש, מזון, בנייה ותשתיות.

ביכולתו בזקסנהאוזן, מחנה שהלך והתקבץ בו צוות חדש של אנשי מינהל. עד מהרה זכו כישוריו להכרה, וזמן קצר לאחר פרוץ המלחמה כבר התקדם והיה לשליש של מפקד המחנה ולסגנו וממלא מקומו בענייני אסירים. גם בסולם הדרגות של הס"ס התקדם הס"ס יפה: באפריל 1934 עדיין היה טוראי ראשון, רב טוראי ראשון בנובמבר 1934, מפקד מחלקה באפריל 1935, סמל ביולי 1935, סמל ראשון במרס 1936, סגן משנה בספטמבר 1936, סגן בספטמבר 1938, וסרן בנובמבר 1938. הס זכה בדרגות הקצונה בלי ההשכלה הנחוצה לדבר ובלי לסיים את בית-הספר לקצינים של הס"ס.¹⁶

משפרצה המלחמה עם פולין ב-1 בספטמבר 1939, נפתחו לפני אנשי הס"ס ואנשי סגל מחנות הריכוז אפשרויות חדשות. לאחר שהוקם מחנה הריכוז הגדול מאוטהאוזן באוסטריה, החל הס"ס לחפש אתרים מתאימים בפולין כדי לכלוא בהם את יריביו הפוליטיים והאידיאולוגיים של הרייך השלישי. בייחוד התעניין הס"ס בשטחי פולין שסופחו לרייך באותו הזמן ובחבל שלזיה, שהגרמנים פתחו בו במאסרים המוניים וברצח המוני של פולנים ויהודים. הס לא גויס לעוצבות הוואפן-ס"ס שהקים אִיקָה בדכאו בספטמבר 1939, מפני שלפי הנחייתו של ראש הס"ס, הימלר, היו בכירי המחנות פטורים מן השירות בחזית. הימלר חשש שמא ייפול מנהל בכיר שכזה בשבי ויאולץ לגלות לאויב על הנעשה במחנות.

משנמשכו המעצרים ההמוניים והצפיפות במתקני הכליאה הארעיים הגיעה לדרגה שאין לשאתה עוד, החליטו ראשי הס"ס להקים מחנה ריכוז גדול בשלזיה. בינואר 1940 יצאה לאושוויץ ולאחרים אחרים ועדה בראשותו של מפקד מחנה זקסנהאוזן, ס"ס אוברשטורמפירר וולטר אייספלד. באושוויץ בחנה הוועדה את האפשרות להקים מחנה ריכוז חדש באתר מחנה של צבא פולין לשעבר. אייספלד המליץ שלא לבחור באתר הזה, אבל למרות דעתו הוקם מחנה אושוויץ בחורף של 1940.

הס מונה לעמוד בראש ועדה לקביעת השימוש שייעשה במחנה הצבאי הישן באושוויץ, ולפי המלצתו הורה הימלר ב-27 באפריל 1940 לבנות באתר אושוויץ מחנה ריכוז לכ-10,000 איש. אייספלד והס נחלקו בדעתם בשאלת השימוש באושוויץ בעניין אחד, והוא עצם המשימה של הקמת מחנה חדש. לאחר שבדק אייספלד את השטח ועמד על הקשיים הכרוכים בהקמת המחנה, הוא החליט שלא לקבל עליו את תפקיד המפקד, ואילו הס ניצל את ההזדמנות להציג ברבים את כושר הארגון שלו. דומה אפוא שלשאפתנותו האישית של הס נודע תפקיד חשוב בבחירת אתר אושוויץ להקמת מחנה ריכוז.

¹⁶ כדי להתקדם לדרגות קצונה נדרש בדרך כלל איש הס"ס ללמוד באחד משני בתי-הספר לקצינים של הס"ס בבראונשניג ובפד טולץ או באקדמיה הטכנית של הס"ס בווינה. חריגות מן הנוהל הזה נעשו מפעם לפעם, בעיקר כדי להעניק דרגות קצונה ללוחמים ותיקים שתרומתם לתנועה הנאצית זיכתה אותם בדרגות קצונה בלי צורך בהכשרה בבתי-הספר לקצינים.

הס מונה לתפקיד מפקדו של המחנה החדש ב-1 במאי 1940, ומיד ניגש במרץ להתגבר על הקשיים שלפניו. הוא הסב את מתקני הצבא הישנים לתפקידים החדש, הקים את החווה החקלאית של המחנה ויצר את התנאים הנאותים לייסודן של חברות בבעלות הס"ס במחנה.¹⁷ כשביקר הימלר באושוויץ בפעם הראשונה ב-1 במרס 1941, הוא התרשם מאוד מהצלחתו של הס והורה לו להרחיב את המחנה הראשי כדי שיוכל להכיל 30,000 אסירים הצפויים במהלך המלחמה המתוכננת עם ברית-המועצות. עוד הורה הימלר להקים בכפר בירקנאו הסמוך מחנה ל-100,000 שבויי מלחמה (אושוויץ-בירקנאו) ולהעמיד 10,000 אסירים לרשות חברת אי גה פרבן לצורך בניית מפעל כימי. הס, שכנראה ראה במשימה האדירה הזאת שליחות אישית, ניגש למלאכה בלא שהיות.¹⁸

אבל היטלר צמצם את התכניות השאפתניות של הימלר להרחבת אושוויץ בשנת 1941, ותחת זאת ייעד את המחנה למלא תפקיד בתכנית להשמדת יהודי אירופה, שכונתה בלשון נקייה "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית". הס פתח אפוא בהכנות הדרושות למילוי משימתו המבעיתה של המחנה. באוטוביוגרפיה שלו טען הס שבפעם הראשונה נודע לו על התכנית ועל הכוונה להעמיד את אושוויץ במרכז השואה בקיץ של 1941. לפיכך הכניס שינויים בתכניות הבנייה של בירקנאו והחל בהקמת מתקני ההשמדה ההמונית.

בניסוי שנעשה באושוויץ ב-3 ספטמבר 1941 כדי לבחון דרכים להשמדה יעילה ומהירה של המוני בני אדם נעשה שימוש בגז חומצה פרוסית (חומצה הידרוציאנית), הידוע בשמו המסחרי ציקלון B. 600 שבויי מלחמה רוסים ו-250 מאסירי המחנה הומתו בגז במרתפי בלוק 11. אחרי המלחמה טען הס שלא היה במחנה בזמן הניסוי בהמתה בגז. גם אם אין מטילים ספק במידת האמת של טענתו, הרי בהיותו מפקד המחנה, אין ספק שההוראה המאשרת מבצע בהיקף שכזה באה ממנו. הס מן הסתם אף היה מרוצה מן התוצאות, ומותם של כמה מאות בני אדם לא העיק כנראה על מצפונו. שוב הוכיח הס שאפשר לסמוך עליו שימלא כל משימה שתוטל עליו.

משנקבע לבסוף האתר המרכזי של השואה ומשהוקם צוות מאומן של כמה אנשי ס"ס והוכנו הציוד והחומרים הכימיים, כינס ס"ס אוברגרופנפירר ריינהרד היידריך, ראש ה-RSHA, ועידת תיאום בוונזה שליד ברלין. הוועידה התכנסה ב-20 בינואר כדי לתאם את פעולות

¹⁷ באושוויץ פעלו כמה חברות מסחריות, כולן בבעלות הס"ס: Deutsche Ausrüstungswerke, Deutsche Lebensmittel GmbH, Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH, Deutsche Versuchsanstalt für Ernährung und Verpflegung GmbH, Gollerschauer Portland Zement AG.
¹⁸ Danuta Czech, "Konzentrationslager Auschwitz: Zarys historyczny," in: *Oświęcim: Hitlerowski obóz masowej zagłady*, Warsaw, 1987, p. 19

RSHA עם פעולותיהן של רשויות מנהליות אחרות ברייך השלישי.¹⁹ גלגלי השואה החלו לנוע.

זמן קצר לאחר ועידת ונזה כבר יצאו לדרכם המשלוחים הראשונים של יהודים משלזיה לאושוויץ. המגורשים הומתו בגז ציקלון B בחדר מתים שהוכן למטרה הזאת במחנה הראשי, בצמוד למשרפה I. עד מהרה גדל מספרם של המומתים עד כדי כך שהס הורה להסב שני בתי איכרים ישנים בכפר הסמוך בירקנאו לתאי גזים. אבל בתוך זמן קצר התברר שגם בתוספות האלה אין די, מפני שהבעיה הטכנית העיקרית איננה מעשה ההרג עצמו אלא סילוק הגוויות על-ידי שרפתן. לפיכך הוכנו תכניות להקים ארבע יחידות גדולות שבכל אחת מהן ישולבו יחד תא גזים ומשרפה. בסוף יולי ובתחילת אוגוסט 1942, עד שהושלמה בנייתן של היחידות החדשות, נשרפו עודפי הגוויות במדורות מיוחדות שהובערו בחוץ.

לדעתו של הס, אחריותו חרגה מגדר הפיקוח והבקרה על בית החרושת למוות בלבד: בתור המפקד היה עליו לשמש מופת אישי של חוסן נפשי לאנשי סגל הס"ס המעורבים בהשמדה ההמונית במישרין. אסירים רבים העידו על ארשת פניו הקפואה וחסרת ההבעה של הס, שלא הסגירה שום רגש אנושי. בזיכרונותיו שלו ניסה הס להצדיק את התנהגותו, אבל דומה שרחמיו על האסירים נכמרו בראשונה בבית הסוהר, ולא על רציף הפריקה של בירקנאו.

ואולם התברר שלא היה די בחריצותו של הס בהקמת מפעל המוות, בפיקוח על יעילות פעולתו ובהצגת מופת של חוסן נפשי לפקודיו אנשי הס"ס, כדי להתמודד עם השחיתות. השחיתות פשתה בסגל של מחנות המוות במידה מעוררת דאגה, ומשהגיעו ידיעות על מעשי השחיתות אל מרכזי הס"ס ב-1942, נאלץ הימלר לנקוט אמצעים. בשנת 1943 הורה הימלר להקים ועדה מיוחדת של שופטי ס"ס בראשות ס"ס אונטרשטורמפירר קונרד מורגן כדי לחקור את מעשי השחיתות במחנות. בעקבות מסקנות הוועדה נענשו יותר מ-700 אנשי ס"ס בכמה וכמה מחנות. מקצתם הודחו משירות פעיל ומקצתם נעצרו, רבים נשפטו לפני בתי דין של הס"ס או נשלחו אל החזית; אחרים אושפזו במחלקות לחולי נפש.²⁰

באושוויץ חשפה ועדת מורגן שחיתות רחבת היקף, רצח אסירים בכוונה תחילה וקרן מיוחדת, שנקראה "קופה שחורה", שדרכה הוזרמו כספים למימון מסיבות של קצינים. אף שראיות מכריעות אבדו בשרפה שפרצה בבולקים באשמת "גורמים עלומים", נאסרו כמה אנשי ס"ס בשל עברות פליליות ושימוש לרעה בסמכותם. הקצין הבכיר ביותר שנפגע בטיהור הזה היה ראש הגסטפו במחנה, ס"ס אונטרשטורמפירר מקסימיליאן גרֶבֶנֶר, שהיה ממונה על מניעת מעשי שחיתות. כמו כן נעצר גרהרד פֶּלִיץ, בן חסותו של הס, ששימש רפורטפירר של המחנה ונשא דרגת סמל טכני.

¹⁹ בתוך המסגרת הארגונית של הס"ס עסק ה-RSHA במעצר יהודים ובידודם מן האוכלוסייה וכן בשילוחים אל מחנות המוות. מן הבחינה הזאת היתה פעילותו של RSHA מעין "מבוא להשמדה". ה-WVHA היה ממונה על הריגת הקרבנות, שוד רכושם ומסירת הרכוש השדוד לידי הבנק המרכזי ומוסדות נאציים אחרים.
²⁰ Rawicz, *Dzień powszedni ludobójcy, passim*

כל הפרשה הזאת אינה מוזכרת כלל באוטוביוגרפיה של הס. סביר להניח שהוא עצמו לא היה מעורב בה. אבל מאחר שהאחריות הרשמית חלה עליו, בעקבות השערוריה לא יכול עוד הס לשמש מפקד מחנה. בזכות הישגי העבר שלו לא נעצר הס ולא נדרש לתת את הדין. באושוויץ התקדם הס בסולם הדרגות: בינואר 1941 הועלה לדרגת מאיור וביולי 1942 לדרגת לויטננט-קולונל ואף הוענקו לו כמה עיטורים גבוהים שהוענקו בדרך כלל ללוחמים בחזית בלבד: צלב השירות הקרבי מדרגה שנייה עם חרבות באפריל 1941, ואותו עיטור מדרגה ראשונה – באפריל 1943.

ב-11 בנובמבר 1943 הועבר הס ממשרתו ומונה לעמוד בראש מחלקה DI ב-WVHA. בינואר 1944 נכנס לתפקידו החדש במקום ס"ס אוברשטורמבנפירר ארתור ליִבְהֶנְשֶׁל, שקיבל את הפיקוד על מחנה אושוויץ במקום הס.²¹ בתפקידו החדש הופקדו בידי הס סמכויות נרחבות יותר משהיו לו באושוויץ. במדרג הארגוני של מינהל המחנות היה הס סגנו של המפקח על מחנות הריכוז, ס"ס גרופנפירר ריכרד גליקס.²² עכשיו תיאר את פעולתה של מערכת המחנות כולה, פיקח על עבודתם של מפקדי המחנות, ואף היה רשאי להגיש הצעות לשינויים באיוש תפקידים בסגל המחנות. מן הבחינה הזאת יצא הס נשכר מפרשיית השחיתות, שכן תפקידו החדש לא היה בבחינת גלות אלא בגדר קידום, וכך אמנם כתב באוטוביוגרפיה שלו. כשהיה הס מפקד מחנה אושוויץ, הוא היה ממונה רק על חלק ממערכת המחנות ולא יכול להעריך את כולה, ואילו במפקדתו החדשה באוֹרְנֶיִבְוֹרְג ריכז בידי מידע מפורט על הנעשה בכל המערכת – על היקפה, על שיטות המינהל ועל מנגנוני קבלת ההחלטות הנהוגים בה.

בתור מנהל הפשע עמד בראש מעייניו של הס שיפורו של מנגנון המוות של המחנות, אבל הוא לא הצטיין בעבודה משרדית או אולי לא התעניין בה כלל. הוא התגעגע אל הפעולה ואל הפיקוד הישיר על מנגנון הפשע, ובשל כך אף חזר לבסוף לאושוויץ. לאחר שהורה אדולף איימן לגרש כמה מאות אלפי יהודים מהונגריה לאושוויץ באמצע 1944, דאג הס שליִבְהֶנְשֶׁל, יורשו בפיקוד על מחנה אושוויץ, ימונה למפקד מחנה מיידנך,²³ והוא עצמו חזר לאושוויץ וחודשים אחדים פיקד על כוח הס"ס שם. מפקדיהם של כל מחנות אושוויץ (I, II ו-III)

²¹ ארתור ליִבְהֶנְשֶׁל נולד ב-25 בנובמבר 1901 בפוזן. במקצועו היה גזבר. מספרו במפלגה הנאצית היה 932760 ובס"ס – 39254. בשנת 1934 שירת בתפקיד שלישי למפקד מחנה הריכוז ליכטנבורג וב-1936 הועבר ללשכת הפיקוח על מחנות הריכוז. בפברואר 1942 הוקם ה-WVHA, ולשכת הפיקוח על המחנות שולבה בו. ליִבְהֶנְשֶׁל מונה אז לעמוד בראש מחלקה DI, שעסקה בכל ענייני האסירים, ציוד המחנה, נשקם של אנשי הסגל ואימונם. בעקבות שערוריית השחיתות שהתגלתה במחנות מונה ליִבְהֶנְשֶׁל למפקד מחנה אושוויץ. מ-8 ועד 22 ביולי 1944 שימש מפקד מיידנך, ואחר כך הועבר לטריִיסְטָה והוצב תחת פיקודו של מנהיג הס"ס והמשרה ס"ס גרופנפירר אודילו גלובוצ'ניק. לאחר המלחמה הוסגר ליִבְהֶנְשֶׁל לפולין ונשפט עם 40 אנשי סגל אחרים של אושוויץ לשעבר לפני בית הדין הלאומי העליון של המדינה. הוא נידון למוות והוצא להורג.

²² ס"ס גרופנפירר ריכרד גליקס נולד ב-22 באפריל 1889. מספרו במפלגה הנאצית היה 214855 ובס"ס – 58703. הוא שירת בתפקיד קצין מטה בלשכת הפיקוח על מחנות הריכוז ב-1936, ואחר כך החליף את אֵיקָה בתפקיד המפקח על מחנות הריכוז. לאחר המלחמה הוכרז גליקס נעדר.

²³ ייתכן שהס דאג להעברתו של ליִבְהֶנְשֶׁל קודם ששב וקיבל את הפיקוד על אושוויץ כדי להימנע ממצב שבו הממונה עליו לשעבר נעשה כפוף לו.

(היו כפופים לו רשמית ודיווחו אליו במישרין, והוא עצמו תיאם את המבצע של השמדת יהודי הונגריה שכונה בשם הקוד "מבצע הס". באוגוסט 1944 פיקח הס על חיסול מתחם Bille בבירקנאו, שהיה מאוכלס צוענים מאז פברואר 1943. זמן קצר לאחר מכן חזר הס לאורנבבורג.

הרייך השלישי התמוטט והלך ועמו גם מערכת המחנות, אבל הרג האסירים נמשך בהם כמקודם. עכשיו הוטלה על הס משימה דחופה להכין את פינוי המחנות שקו החזית במערב אירופה ובמזרחה הלך וקרב אליהם עד כדי סכנה. שוב הפנה הס את תשומת לבו לאושוויץ, שמפקדו באותם ימים היה ס"ס שטורמבנפירר ריכרד בֶּר.²⁴ במהומה האדירה שהשתררה נספו אסירים רבים שפוננו מן המחנות במסעות רגליים. אבל גם מי שהגיעו ליעדיהם לא שפר עליהם גורלם: בכמה מקומות, בברגן-בלזן לדוגמה, היו חייהם של האסירים הנואשים לסייט, והדברים אף הגיעו לידי קניבליזם.

מסיבות פוליטיות לא הורה הימלר לחסל את כל אסירי המחנות. כשניתנה לבסוף הפקודה הזאת, כבר לא יכול מפקד אושוויץ לשעבר למלא אותה בשל מחסור באמצעים, אף שאין ספק שהיה עושה כן בלי היסוס ובלי נקיפות מצפון.

במאי 1945 יצא הס לפלנסבורג, מפקדתו האחרונה של הימלר, בחברת ס"ס גרופנפירר גליקס וראש מחלקה DII (עבודת שבויי מלחמה) ב-WVHA, ס"ס שטנדרטנפירר גרהרד מאורר. בפלנסבורג נודע להימלר על צוואתו הפוליטית של היטלר, המדיחה אותו מכל תפקידיו הרשמיים ומגרשת אותו משורות המפלגה הנאצית. אין פלא אפוא שהס יצא מאוכזב מפגישתו האחרונה עם הממונה עליו בס"ס, שקשריו עמו התהדקו במרוצת השנים. בייחוד רפו ידיו למשמע ההצעה שאנשי הס"ס יעמידו פנים שהם חיילים בוורמכט ויחכו לפרוץ מלחמת העולם השלישית.²⁵ הצעה זו עוררה את חמתו של הס, ואף-על-פי-כן נהג בה כבפקודה. הוא השיג לו מסמכי זיהוי של רב מלחים בחיל הים והסתתר באי סילט, ושם שבו אותו הבריטים. מאחר שזהותו לא היתה ידועה לשוביו, הצהיר הס שבחיי האזרחיים היה איכר, והם הניחו לו לנפשו. הוא אימץ לו את השם פריץ לנג וזמן מה עבד בחקלאות.

ב-11 במרס 1946, תשעה חודשים לאחר תום המלחמה, לאחר חיפוש יסודיים של משטרת ביטחון שדה של הצבא הבריטי, שב הס ונעצר וזהותו האמיתית נחשפה. הוא לא הלך בעקבות מורו ורבו הימלר ולא איבד את עצמו לדעת. תחילה היה עצור במחנה הצבא

²⁴ ס"ס שטורמבנפירר ריכרד בֶּר נולד ב-9 בספטמבר 1911. מספרו במפלגה הנאצית היה 454991 ובס"ס - 44225. את שירותו במערכת מחנות הריכוז החל בֶּר בדכאו ב-1933, וב-1939 הוצב בדיוויזיה שהקים איקה. לאחר שנפצע הוחזר מן השירות הקרבי ומונה לשלישו של ראש ה-WVHA אוסוולד פול. לאחר זמן מה הועבר לאושוויץ, ולאחר פינוי המחנה קיבל את הפיקוד על מחנה הריכוז מיטלֶבֶאו-דורה. עד דצמבר 1960 הסתתר בֶּר ואז נעצר ונכלא. הוא מת ביולי 1963 בפרנקפורט, בזמן שכתב התביעה נגדו עדיין היה בשלבי הכנה.
²⁵ כשקרבה המלחמה אל קצה, הרבה הימלר בהצהרות מן הסוג הזה. יתר על כן, הוא הורה לס"ס אוברגרופנפירר הנס-אדולף פרוצמן להקים ארגון חבלה מחתרתי, Wehrwolf שמו, שחבריו ישתתפו אחר כך במבצעים צבאיים.

לשעבר בהיקף ואחר כך הועבר למרכז החקירות של הבריטים במינדן, ששימש לחקירתם של פושעי המלחמה המבוקשים ביותר. לאחר זמן זמן הס להעיד בשם ההגנה במשפטו של ראש שירות הביטחון של הרייך, ס"ס אוברגרופנפירר ארנסט קלטנברונר,²⁶ ונלקח לנירנברג, שבה התקיימו משפטיהם של פושעי המלחמה הנאצים לפני בית הדין הצבאי הבין-לאומי. אבל תכניותיו של פרקליטו של קלטנברונר עלו על שרטון. הס היה גלוי מאוד בעדותו; הוא השיב בשוויון נפש ובדייקנות על שאלות השופטים, התובעים ופרקליט ההגנה, ותיקן מספרים שגויים והצהרות שידע שהן כוזבות. לפי תעתיק חקירתו מיום 4 באפריל 1946 טען הס כי בסך הכול נשרפו במשרפות של אושוויץ 2,500,000 בני אדם, וכי עוד 500,000 איש לפחות נספו מחמת תשישות ומחלות. לימים טען שאת המספרים האלה מסר לו אייכמן. הס לא הגן על איש ולא ניסה להתחמק מאחריותו, להפתעתם של רבים, בייחוד מי שראו בו חיית פרא צמאת דם. הוא דיבר על פשעיו במונחים של אתגרים ומכשולים טכניים שהיה עליו להתמודד עמם וקבע שמפעל הרצח שבראשו עמד באושוויץ נעשה לפי הוראותיו הישירות של ראש הס"ס הימלר.

ב-25 במאי 1946 הוסגר הס לפולין לפי דרישת ממשלתה והובא לפולין בפעם האחרונה. בית הדין הלאומי העליון של המדינה הוקם כדי לשפוט את פושעי המלחמה הנאצים העיקריים שפעלו על אדמת פולין בין 1939 ל-1945.²⁷ משפטו של מפקד אושוויץ לשעבר נפתח בוורשה ב-11 במרס 1947 ועורר עניין בין-לאומי רב. כתב האישום שחיברה התביעה הכיל שלוש האשמות עיקריות: חברותו בארגון נפשע – הס"ס – ובמפלגה הנאצית; פעולתו בתפקיד מפקד מחנה אושוויץ מ-1 במאי 1940 ועד אוקטובר 1943 ובתפקיד ראש מחלקה DI ב-WVHA מדצמבר 1943 ועד מאי 1945; ופעולתו בתפקיד ראש חיל המצב של הס"ס באושוויץ מיוני ועד ספטמבר 1944; בפרק הזמן הזה הואשם הס בגרימת מותם של 300,000 אסירים, 4 מיליון אזרחים (רובם יהודים) ו-12,000 שבויים רוסים. בסעיף האישום השני הואשם הס גם בהתעללות באסירים ובפיקוח על שוד רכושם וחפצי הערך שלהם, שהיה כרוך גם בחילול גופות, לנוכח הסרת כתרי שיניים עשויים ממתכות וסגסוגות יקרות.²⁸ במהלך המשפט עלו על דוכן העדים מומחים, אסירים לשעבר ואנשי סגל של מחנה אושוויץ שהוסגרו גם הם לפולין. הס נהג כפי שנהג במשפטי נירנברג והשיב בקצרה, בדייקנות ובשוויון נפש על כל שאלה שהוצגה לו. הוא לא הכחיש את האשמה ולא התנהג בצורה פרובוקטיבית. ממש כשם שהתמסר בעקביות ובאורח ענייני להקמת מפעל המוות שנים

²⁶ פרקליט ההגנה של קלטנברונר קיווה מן הסתם להטיל את מלוא האחריות לשואה לפתחו של ה-WVHA. ראו גם הערה 19 לעיל.

²⁷ בית הדין הלאומי העליון של פולין דן את הנאשמים האלה: גאולייטר ארתור גרייזר; גאולייטר אלברט פורטסר; אמון גת, מפקד מחנה הריכוז פלשוב; רודולף הס; סגן ראש המינהל בגנרל-גוברנמן יוזף בולר; 40 מאנשי סגל הס"ס במחנה; בעלי תפקידים בס"ס ובמשטרת הגנרל-גוברנמן: לודוויג פישר, לודוויג ליסט, יוזף מיזינגר ומקס דאום.

²⁸ לנוסח גזר הדין ולנימוקיו ראו: Tadeusz Cyprian and Jerzy Sawicki, *Siedem Wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, Poznan, 1962, pp. 92-136.

אחדות לפני כן, כך הבהיר פרטים במשפטו בלי כל רגש. הוא לא התרפס לפני שופטיו ולא ניסה להקל בעונשו על-ידי הודאה באשמה, ואף פעם אחת לא השלה את עצמו באשר לגזר דינו. במילותיו האחרונות שב וקיבל עליו את האחריות לכל מה שאירע באושוויץ. הס לא ביקש להקל בעונשו, אלא רק רשות לשלוח מכתב פרדה למשפחתו ולהחזיר את טבעת הנישואים שלו לאשתו. ב-29 במרס הסתיימו ההליכים.

ב-2 באפריל נגזר על הס עונש מוות. בשעה שהוקראו גזר הדין ונימוקיו עמד הס עמידת דום נוקשה וארשת פניו הקפואה לא הסגירה דבר. לאחר שנגזר דינו הודה הס לפרקליטו על מאמציו להגן עליו והצהיר שלא יבקש חנינה. למחרת נשלח תחת משמר כבד לכלא וְדוּבִיץְה, ומשם נלקח לאושוויץ לביצוע גזר הדין. בבוקר יום 16 באפריל 1947 נתלה הס במחנה הראשי של אושוויץ, כמה עשרות מטרים מן החווילה שבה התגורר בזמנו, סמוך למשרפה I. בשעה שמונה ועשר דקות קבע רופא בית הדין את מותו.

רודולף הס היה לסמל לפשעי הנאצים נגד בני עמים רבים באירופה, ובייחוד נגד יהודי אירופה. בשל סיבות מגוונות, הס מאפיל על הממונים עליו בזיכרון ההיסטורי העממי של השואה. ראשית, מאחר שמעולם לא הסתיר את זהותו, היה מוכר היטב לאסירים, ורבים מהם מזכירים אותו בזיכרונותיהם ובעדויותיהם. שנית, בזמן שישב בכלא בפולין כתב הס אוטוביוגרפיה מרתקת, על אף טבעה הסובייקטיבי החד צדדי. סיפורו ראה אור בכמה מהדורות ואף תורגם לכמה לשונות. שלישית, שלא כנאשמים נאצים רבים אחרים, קיבל עליו הס את האחריות לכל מעשיו, לא התחנן על נפשו, ולא ניסה להציל את עורו באמצעות שקרים והטחת אשמה באחרים. הוא לא ניסה להסתיר את מה שהיה באמת: לא קנאי חדור אידאולוגיה, אלא אדם צייתן ומסור לסממאות הלאומנות הגרמנית וביורוקרט בעל יכולת ארגון טובה למדי. אילו נעו חייו במסלול אחר – לו נעשה למשל מנהל בית חרושת – אין ספק שהיה ממלא את משימותיו באותה מידה של מסירות וחריצות.

מקור: ישראל גוטמן ודניאל בירנבאום, "אושוויץ: אונטומיה של מחנה ריכוז", הוצאת יד ושם ירושלים, תשס"ג. עמ' 273-289.